

VLAANDEREN (etymologie en betekensevolutie). Vlaanderen, Vlaming en Vlaams zijn hoogstwaarschijnlijk afgeleid van een Germaans woord „flauma-“, dat bewaard is in Middelenegels „flem“ (stroom, rivier), Engels dialect „flam“ (moerassige plaats naast een rivier, molenbeek, afwaterings-sloot), „to fleam“ (stromen), Oudnoors „flaumr“ (stroming), Noors „flaum“, „flom“ (stroming, vloed), Deens „flom“ (stroming, vloed, overstroming, moeras), Oudhoogduits „floum“ (modder). Het woord hoort bij Indo-Europees „pel-eu-“, „pleu-“ (vloeien). De betekenis: „overstroming, overstromd land“, is volkomen toepasselijk op het Vlaamse kustgebied dat, van de 3de tot de 8ste-9de eeuw, tweemaal daags bij vloed overstromd werd door de zee. Een semantische parallel biedt Middelnederlands „vloed“ (overstroming; land dat vloeit, dat overstromd is).

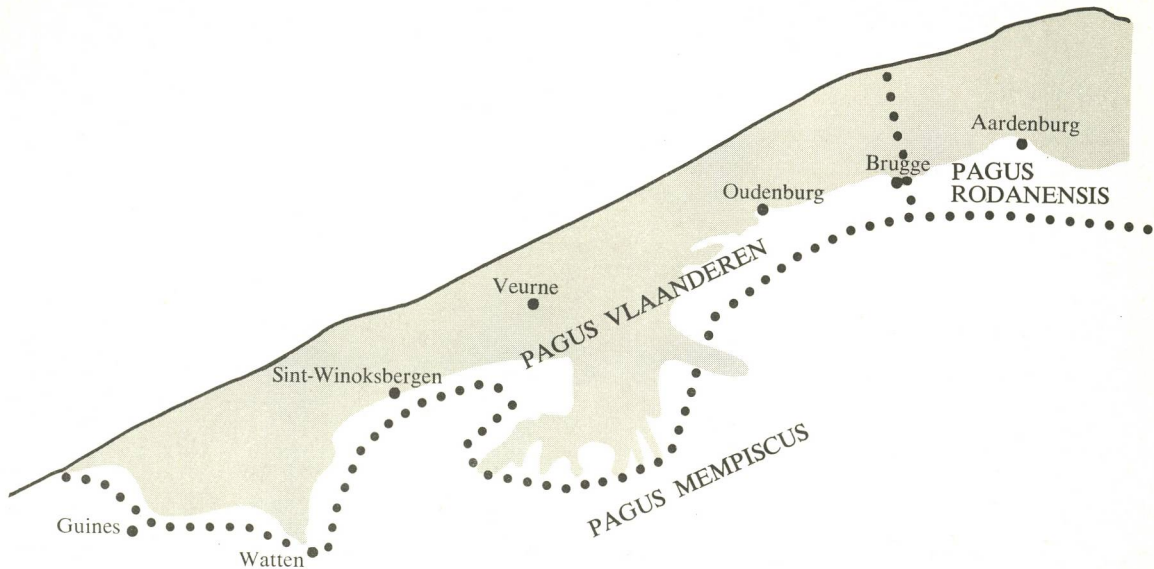
1. VLAANDEREN.

Het enige in de Nederlandse toponymie voorkomende suffix dat voor Vlaanderen (uit datief meervoud „Flandrum”) in aanmerking komt, is „-andra-”. Dit is een prehistorisch suffix, dat vooral voorkomt in waternamen en daarvan afgeleide nederzettingnamen, bv. Merendree uit „Marandra” (cf. Germaans „mari”, waterplas, meer). Dat „-andra-” in de Nederlanden als leensuffix overgenomen is door het Germaans, wordt bewezen door de volksnaam „Texuandri” (in de streek van Tilburg-Eindhoven), reeds vermeld in 77 n.C. en afgeleid van Germaans „tehswa-” (rechts, westelijk). Parallel met Texuandri kan ook „Flaumandras” een volksnaam zijn met de betekenis „degenen die in of bij het overstroomde gebied wonen”; in de datief meervoud „Flaumandrum” is deze volksnaam vervolgens streeknaam geworden, zoals Beieren, Hessen, Saksen, enz. In de schriftelijke overlevering wordt van Vlaanderen voor het eerst gewag gemaakt in de Vita sancti Eligii, eerste kwart 8ste eeuw: „in Flandris”. Dit is te vroeg om in dit woord een evolutie „au → a”, zoals in het Fries en in sommige toponiemen uit de kuststreek, aannemelijk te maken, daar deze pas uit de 8ste eeuw dateert. Het is verkieslijker in „Flaumandrum” vroege vocaalverkorting (zoals in diverse heel oude toponiemen en ook in leenwoorden uit het Latijn), dus „Flamandrum”, en vervolgens samentrekking tot „Flandrum” aan te nemen, dit alles nog vóór de 8ste eeuw. Parallel daarmee zal ook „Flauming” tot „Flaming” verkort zijn, hetgeen gebleven is als naam van de bewoners.

Vóór de stichting van het gelijknamige graafschap worden „in Flandris” alleen Oudenburg (866), „in pago Flandrinse” alleen Roksem (745) vermeld. Uit talrijke andere bronnen blijkt daarenboven dat Vlaanderen aan de kust lag (bv. 820 „in Flandrensi litore”) en het grondbezit er vooral uit „marisci” bestond (1).

De stichting van het graafschap Vlaanderen is een onrechtstreeks gevolg van de Noormanneninvallen. Boudewijn I had reeds als graaf, d.i. toen nog koninklijk ambtenaar, verscheidene gouwen in het latere graafschap bestuurd (o.m. Gent en Waas). Hij stierf in 879. Tijdens de bezetting door de Noormannen (ze overwinterden achtereenvolgens te Gent, Kortrijk en Condé), 879-’83, trok zijn zoon Boudewijn II zich terug in de gouw Vlaanderen, en wel in zijn burg te Brugge. Na ook deze gouw in 883 geplunderd te hebben, verlieten de Noormannen het land. Hierop overweldigde Boudewijn II het heerloze land tot aan de Schelde en nam de koninklijke en kerkelijke goederen, en waarschijnlijk ook die van de andere grootgrondbezitters, in beslag. De naam van de gouw, waar Boudewijn II zich tijdens het oponthoud van de Noormannen had schuilgehouden, werd de naam van het gehele graafschap waarover hij nu, niet meer in naam van de koning, doch in eigen naam, regeerde (2).

De militaire macht van Boudewijn II berustte op een linie van burgen, omstreeks 883 tegen de invallen van de Noormannen parallel met de kust opgericht op de zandzoom naast de polders of op hogere zandplekken daarin: Broekburg, Sint-Winoksbergen, Veurne, Brugge (deze iets ouder dan de vorige), Oostburg en met inschakeling van twee Romeinse burgen: Oudenburg en Aardenburg (3). Al

vermoedelijke
gouwgrens

overstroomd
gebied

deze burgen lagen aan invalswegen van zee uit (4). Na de oprichting van het graafschap Vlaanderen blijven de gouwen nog ruim een eeuw als bestuurlijke omschrijvingen bewaard. Wel blijkt de gouw Vlaanderen („pagus Flandrensis”) nu ook de vroegere „pagus Rodanensis” (waarin van 737 tot 840 Adegem en plaatsen te Westkapelle, Aardenburg, Oostburg en Maldegem vermeld worden, zodat hij van de kreek Brugge-Zeebrugge tot de grens met de Vier Ambachten reikte) opgeslorpt te hebben; deze was waarschijnlijk om militaire redenen bij de bouw van de burgenlinie bij de gouw Vlaanderen gevoegd. In laatstgenoemde gouw worden, tot het begin van 11de eeuw, een groot aantal plaatsen vermeld die alle gelegen zijn in de polders (Broekburg, Uksem, Zoutenaai, Klemskerke, Houtave, Zuienkerke, Aardenburg, Oostburg) of op een smalle diluviale zoom daarlangs (Sint-Winoksbergen, Vladslo, Jabbeke, Snellegem, Varsenare, Sint-Kruis). Dat de gouw Vlaanderen in het westen tot de westelijke rand van de Aagolf ging, mag afgeleid worden uit het feit dat, blijkens bronnen van 1362 af, het aartsdiaconaat Flandria in het bisdom Terwaan niet alleen de gezamenlijke decanaten ten oosten van de Aa omvatte, doch eveneens het decanaat Marck ten westen daarvan, waartoe nog Calais, Nortkerque, Zutkerque en Audruicq behoorden (5). De andere gouwen naderden de polders tot op geringe afstand (bv. Hames-Boucres, Guines, Ruminghem, Krombeke, West- en Oostvleteren, Koekelare, Beernem).

Jongere vermeldingen, van 1017 tot '38, tonen aan dat de grenzen begonnen te vervagen (een nieuwe bestuurlijke indeling, nl. in kasselrijen, was in de plaats gekomen van de gouwen); in de gouw Vlaanderen worden nu immers ook plaatsen gelokaliseerd die voordien tot andere gouwen behoorden: Quembergue te Nordausques en Ruminghem in het westen, Boterzande en Aksel in de Vier Ambachten (deze werden pas in 1012 bij het graafschap ingelijfd).

Het graafschap zelf met zijn wisselende grenzen wordt (het eerst in de kroniek van Regino van Prüm, 907-'08) met „in Flandris”, later „Flandria”, Middelnederlands „Vlandren”, „Vlaendren” aangeduid. Wordt een van de zuidelijke gewesten (bv. Boulonnais en Ternois in 918, Artois in 1191) afgehaakt, dan blijft het grote noordelijke deel de naam „Flandria”, „Vlaendren” dragen (6).

2. VLAMINGEN.

De bewoners van wat oorspronkelijk Vlaanderen was (de kuststreek), heten in de Vita sancti Eligii (eerste kwart 8ste eeuw) „Flanderenses”, in 883 in de Annales Vedastini „Flamingi”. Daar de bewoning van het poldergebied pas in de 9de-10de eeuw begint (7), zullen deze eerste Vlamingen de bewoners van de diluviale rand geweest zijn, die de schorren gebruikten voor de schapenteelt. Doch na de stichting van het graafschap Vlaanderen worden, althans in Latijnse teksten, met „Flandrenses” in de regel de bewoners van dit laatste aangeduid. De Engelse naamvorm is „Fleming”, bv. 1075 kopie ± 1100 „of Fleminga lande” in de Angelsaksische kroniek (8). Ook in de Denderstreek en verder oostwaarts was de vorm „Vleminc” gebruikelijk.

De oorspronkelijke betekenis van de naam Vlaming is te Brugge blijven voortleven in de plaatsnamen Vlamingambocht (1282 „de officio Vlamingorum”, blijkbaar het stadsdeel waarin de Vlamingstraat lag), Vlamingstraat (1288 „in vico Flamingorum”, 1292 „Vlamingstrate”), Vlamingpoort (1284 „porta Vlamingorum”, „Vlamingporta”) (9) en Vlamingdam, alle in elkanders verlengde in de richting van het noorden. De Vlamingdam maakte deel uit van de Blankenbergse dijk, aangelegd in de eerste helft van de 11de eeuw (10).

Ook de familienaam „(de) Vlaminc”, die in het gehele graafschap (en elders) voorkomt, wijst op immigratie uit het oorspronkelijke Vlaanderen en dus op het voortbestaan van de oude betekenis tot in de 12de eeuw.

Ook een oorkonde van 1076 betreffende de schen-

king van een bercaria te Gijvelde aan Saint-Amé te Douai onderscheidt nog, in de getuigenlijst, de „Flandrenses” (lieden uit de streek van Sint-Winokbergen) van de „Duacenses” (11).

Doch in de vermelding van 1071 in de *Annales Blandinienses*: „*successit frater eius Rotbertus, interfecto a Flamingis nepote eius Arnulfo*” (12), betekent het woord blijkbaar reeds Nederlandstalige bewoners van het graafschap. De Gentse auteur heeft immers wellicht met opzet de in Latijnse teksten ongebruikelijke Nederlandse naamvorm gekozen om het leger van Robrecht de Fries, gelicht in het Dietse deel van het graafschap, te onderscheiden van de troepen uit het Romaanse zuiden, die de Henegouwse gravin Richildis steunden.

Met „Flandrenses” en vooral „Flamingi” ter aanduiding van immigranten elders, bedoelt men in de 12de-13de eeuw lieden herkomstig uit het Dietse deel van het graafschap Vlaanderen. Een vroeg voorbeeld van dit taalgebruik treft men aan in een oorkonde voor de abdij Crespin van 1094, waarin Boudewijn II, graaf van Henegouwen, aan deze abdij geeft de „*Theutonicos omnes, hoc est Flandrenses*”, die te Crespin wonen (13). Zo nog schrijft Helmond van Bosau bv. in 1167-'72 over het grote aandeel van „Flamingi” of „Flandri” (naast „Selandri”, „Hollandri”, alsmede lieden uit het sticht Utrecht, Friezen, Westfalen, enz.) in de kolonisatie van Oost-Duitsland, vooral Brandenburg (14). In een kort vóór 1227 te Arras in het Frans geschreven spotticht op de Vlaamse immigranten in deze stad en hun gebrekkig, met Vlaamse woorden doorspekt Frans, worden deze „*le Flamenc*” genoemd en hun kwartier „*de Flamengherie*” (15). Ook La Flamengerie (1174 „*Flamengeria*”) in het departement Aisne en andere gelijknamige plaatsen zullen wel op nederzettingen van immigranten uit het Dietse deel van het graafschap teruggaan (16).

„*Tos Flamens estons*”, dat de inwoners van Douai in 1302 in een opwelling van Vlaams patriottisme riepen (17), wijst er anderzijds op dat „Flamenc”, ter aanduiding van de bewoners van het gehele graafschap, ook in het Romaanse deel hiervan burgerrecht verworven had. En, om de Dietse Vlamingen te onderscheiden van de Romaanse, kwam nu in het Frans de term „*Flamens flamen-gans*” op, bv. in een tekst van 1369 (18). Vandaar ook de naam „*Flandre Flamengante*”, voor het eerst geattesteerd in een rekest van de stad Brugge aan het Parlement van Parijs, 1434: „*en Flandres flaminguant*”, in 1534 ook vertaald in het Nederlands: „*Vlaendren flamingant*” bij Wielant, en in 1567 in het Italiaans: „*Fiandra Fiammingante*” bij Guicciardini (19), zulks in tegenstelling met „*Flandre Gallicante*” (bij Guicciardini: „*Fiandra Gallicante*”), sedert 1696 vooral „*Flandre Wallonne*” (20), maar in het Nederlands vroeger al „*Walsch Vlaenderen*” geheten.

Voor een goed begrip van de verdere geschiedenis van het woord Vlaanderen, is het noodzakelijk ook de naam Nederland in het onderzoek te betrekken. De term „*Niderlant*” (aldus sedert 1222), in het Latijn doorgaans vertaald als „*inferiores partes*” (sedert 1123: „*in inferioribus partibus*”, doch in de *vita Meinwerici*, midden 12de eeuw: „*in inferiori terra*”), verschijnt in de Middeleeuwen in hoofdzaak in teksten uit het Rijnland (inz. Keulen) en verder uit Duitsland. Hij staat in tegenstelling met de naam „*Overland*”, „*Oberland*”, in het Latijn

„superiores partes”, die vooral in Nederlandse (Jan van Heelu, Melis Stoke enz.) en Rijnlandse (inz. Keulse) geschriften aangetroffen wordt. Het best bekende voorbeeld is dat uit het Nibelungenlied, waar Siegfried, van Xanten, „helt”, „herre” of „künic van Niderlant” genoemd wordt. In het Nederlands komt de vroegste vermelding voor in de Brabantse vertaling van het Nibelungenlied (schrift ca. 1260-'80) : „den here van Nederland”. Het gebied dat in deze bronnen met „Niderland” en zijn Latijnse vertalingen aangeduid wordt, omvat het aartsbisdom Keulen ten westen van de Rijn, het graafschap Berg, Kleef, Gelderland, het Sticht Utrecht en het Oversticht (Overijssel), Holland en Brabant. „Overland” daarentegen is het aartsbisdom Trier en het verdere Hoogduitse taalgebied. Mogelijk wordt in een Keulse tekst van 1259 ook Vlaanderen tot Nederland gerekend : „Neque etiam ullus Flamingus vel Brabantinus aut alius quicumque de ultra Mosam vel Aliarum parcium inferiorum”. Daarnaast is sedert de 13de eeuw te Keulen, in 1402 ook in een brief van Dordrecht voor Keulen („dat uwen borgeren ende coipluden, die die Nederlanden te verzueken plegen”), een secundair taalgebruik waarneembaar, waarbij Keulen beschouwd wordt als liggende in neutraal gebied tussen Nederland (waartoe zeker nog Kleef behoort) en Overland (21).

In Franse (inz. letterkundige) teksten komt met dezelfde betekenis „Avalterre”, „Avauterre” en voor de bewoners ervan „Avalois” voor. Keulen behoort nog tot Avalterre („li Avalois hucent Coulogne, Philippe Mouskes, vers 21849). „Flamenc” en „Avalois” staan in oppositie met elkaar. Volgens het taalgebruik te Sint-Omaars behoort Vlaanderen niet tot Avalterre : „Nus ne voist en Avautere, pour markander devant chou k'il n'ait se hanse”, 1270 (22).

De Latijnse vertaling „advallenses partes” voor het land, „advallenses” voor zijn bewoners, komt herhaaldelijk voor in de kroniek van Gislebert de Mons, geschreven in 1196. Volgens deze Henegouwse kroniekschrijver liggen Brabant (o.a. Asse), Gelderland (o.m. Dodewaard) en Kaiser'swerth in de „Advallenses partes”, Vlaanderen, Henegouwen en de stad Luik erbuiten (23).

Het begrip Nederland beantwoordt bijgevolg aan het oude hertogdom Neder-Lotharingen, zonder de Waalse gewesten en zonder Friesland-Groningen. Dat er ook een staatkundige realiteit achter gevoeld werd, blijkt uit de strijd om de suprematie tussen Brabant, Gelderland en Keulen in 1288.

Tengevolge van de stichting van de Bourgondische staat (1429-'33) wordt het begrip Nederland eerst verruimd en daarna beperkt.

Eberhart Windecke (1380-1442) begrijpt in zijn Denkwürdigkeiten onder „Niderlant” niet alleen het voormalige Nederland, doch ook Vlaanderen en de Waalse gewesten (24).

Maximiliaan van Oostenrijk noemt in brieven van 1496 tot 1507 zijn bezittingen in de Nederlanden : „nos pays d'embas” (25).

De Italiaan Antonio de Beatis, die in 1517 een reis onderneemt door Zuid-Duitsland, het Nederlandse taalgebied en Frankrijk, maakt een onderscheid tussen „la Magna” (voor : Alemagna) of „la Magna Alta”, d.i. het Hoogduitse taalgebied tot dicht bij Keulen, en „la Magna Bassa” of „Fiandre” (dit laatste is de gewone naam), dat o.m. Keulen,

Aken, Maastricht, Brabant, Holland en Vlaanderen (op zichzelf eveneens „Fiandre” genoemd) omvat en waarvan de bewoners „Fiamenghi” zijn (26).

Volgens Aventinus (= Joh. Turmayr, 1477-1534) liggen in „Niderland” o.m. Bonn, Keulen, Düsseldorf, Kleef, Brabant, Vlaanderen, Doornik, Kamerijk en Luik (27).

Na de oprichting van de Bourgondische kreits (1548) wordt onder „Nederland(en)” haast altijd deze nieuwe staat (de 17 Provinciën) verstaan, in Nederlandse teksten bv. : 1549 „confederatie by der Keyserlycke Majesteyt ghemaect van desen zynnen Nederlanden en van Bourgoignien”, 1568 „des conincx van Spaengien Nederlanden, zyne eerf-Nederlanden”, 1578 „de Generaele Unie van alle de Provinciën van gans Nederlant” (28).

De Spanjaard J. Chr. Calvete de Estrella, die in 1552 de reis van kroonprins Filips (II) naar de Nederlanden te boek stelde, schrijft dat deze „comunmente se llaman Tierras baxas o Estados de Flandes”. Hij wijkt van het gewone taalgebruik echter af door „la Baxa Alemaña” tussen Rijn en Weser te situeren (29).

Ook bij de Italiaan Lodovico Guicciardini, 1567, is „Fiandra” zowel het graafschap als het geheel van de Nederlanden : „Chiamasi comunemente questa parte del Re i paesi Bassi. Chiamasi parimente quasi per tutta l’Europa Fiandra, pigliando la parte per il tutto, a causa della potenza & chiarezza di quella Regione. Chiamasi anco Germania inferiore o Alemagna Bassa” (30). Dit gebied omvat mede Luik en Aken.

Desgelijks bij de Spanjaard Alonso Vazquez, 1614 : „Los Paises-Bajos ó Galia Bélgica, que comunmente llamamos Flandes, son diez y ocho provincias. La más ilustre provincia es el condado de Flandes” (31). Luik maakt er geen deel van uit.

Nog in tal van andere Italiaanse en Spaanse teksten uit de tweede helft van de 16de en de eerste helft van de 17de eeuw heten de Nederlanden „Fiandra”, „Flandes”. In dezelfde tijd worden te Rome en elders in Italië studenten en kunstenaars uit alle delen van de Nederlanden „Fiamminghi” genoemd, dus ook Hollanders, Utrechtenaren, Brabanders, Walen enz., bv. 1593 „Bernardo Rochet d’Aras fiamengo”, 1617 „Giovanni Desiderio fiamengo di Namur”, 1638 „Simone Hardi fiamengo di Liegi”. Te Napels is dit het geval tot het vierde kwart van de 18de eeuw, bv. 1751 „Anselmo Ludovico Bueut fiamengo di Liegi”, 1759 „Giacomo Ubricht di Fiandra nella diocesse di Treveri” (32).

3. VLAAMS.

De Nederlandse en Duitse taal heetten aanvankelijk, zonder onderscheid, samen „Dietsch” of „Duutsch”. De vorm „Dietsch” werd gebruikt in Vlaanderen (bv. Gent 1236), Brabant, West-Limburg en waarschijnlijk ook Zeeland. Overal elders in het Nederlandse taalgebied en in Duitsland schreef men „Duutsch” (en soortgelijke vormen). Het woord klimt op tot Germaans „theudisk”, bij „theudo-” (volk), dus de volkstaal. Hieruit ook Frans „tiois” (te Luik „tiexhe”). Met „Dietsch land, Duutsch land, tiois pays” duidde men het Nederlandse en Duitse taalgebied in zijn geheel aan.

Het adjectief Vlaams sloeg oorspronkelijk niet op de taal, maar op het territorium en zijn bewoners. Het is het eerst geattesteerd in het Engels : 1080 kopie 1121 „Flemisce” „Vlamingen” (33). In het

Frans is de naam van de bewoners tevens adjectief geworden. „Bon fromage flamenc” in het reeds geciteerde schimpdicht uit Arras van kort vóór 1227 herinnert nog aan het oudste Vlaanderen (het poldergebied). Het adjectief komt overvloedig voor in verband met Vlaamse munt. Gelatiniseerd Frans is bv. 1203 „pro 4 denariis flamingorum”. In Nederlandse teksten bv. ± 1240-’60 Gent „vlamsce peneghe”, 1268 Brugge „vlaemscher peneghe”, 1270 Brugge „30 sol. vlamesche”. In de Denderstreek en verder oostwaarts schrijft men „vlemsch”, „vleemsch”, bv. 1283 Geraardsbergen „5 s. vlemscher peninghe”.

Doch in de loop van de 13de-14de eeuw werd in het graafschap Vlaanderen het woord „Dietsch” als benaming van de taal geleidelijk verdrongen door „Vlaemsch”. Blijkbaar is het woord met deze nieuwe betekenis het eerst in het zuidwesten gebruikt. De vroegste vermelding, hoewel in Latijnse vertaling, staat althans in de kroniek van Willem van Andres, 1226-’34 : „in Gallico tamen et Flandrensi idiomate” (34). In het Nederlands treft men het woord voor het eerst aan bij Jacob van Maerlant. Deze auteur, die uit het Zuidhollandse Voorne afkomstig was en te Damme woonde, gebruikt in zijn ± 1270 gedichte encyclopedie *Der Naturen Bloeme*, althans volgens het oudste, kort vóór 1287 te Brugge geschreven en nu te Detmold bewaarde handschrift, meestal „dietsch”, soms „dutsch”, enkele keren „vlamsch”, bv. „Talpa dats in vlamsch de mol”, „Symia mach in onse vlaemsch een siminkel sijn”. Vroege Franse voorbeelden zijn : eind 13de eeuw „uns contes en flamenc” op de rug van een rekening van de grafelijke zetting in het Land van Aalst van 1295, en begin 14de eeuw „lettre en flamenc”, „littera in flamingo”, „lettre en tiesch” op de rug van verdragen tussen de graven van Vlaanderen en Holland van 1299 (35).

Omdat in Vlaanderen zelf in de eerste helft van de 13de eeuw „vlaemsch” nog niet de gewone benaming voor de taal was, kan de uitdrukking „mit siner rede er vlaemet” bij Neidhart von Reuenthal, gestorven ± 1245, niet slaan op het binnensmokkelen van Vlaamse taaleigenaardigheden in het Hoogduits, maar wordt het overnemen van Vlaamse beleefdheidsformules bedoeld (36).

In Brabant lijkt „Dietsch” pas op het einde van de 15de eeuw in onbruik te zijn geraakt. Voortaan betwisten „Duitsch”, „Nederlandsch”, „Nederduitsch” en „Vlaemsch” elkaar het terrein. Een laatste sporadisch voorbeeld van Diets is : 1511 „in dyetsche”, Antwerpen (37).

De vroegste vermeldingen van Nederlands als naam van de taal zijn : 1482 Gouda „also wel wt... overlantsche als nederlantsche tale” (38), 1514 Antwerpen „uten overlantschen ghetrocken in den nederlantschen” (39), 1518 Brussel „onse ghemeene nederlantsche tale”, enz. (40).

Omstreeks dezelfde tijd duikt het woord in Duitsland op, zowel ter aanduiding van het Nederlands als van het Noordduits : 1510 Straatsburg, 1519 Lübeck en zo nog in 1550 te Dortmund (41). De Gentenaar Joos Lambrecht (1550) begrijpt onder Nederlands ook Fries, Gelders, Kleefs en Guliks. In de 18de eeuw wordt de term „Nederlandsch” zelden gebruikt. Eerst in het begin van de 19de eeuw raakt hij opnieuw ingeburgerd in Nederland, later ook in België.

Van „Nederduitsch” duikt een sporadisch voorbeeld

reeds op in een Hollands handschrift van 1457 : „int nederduitsche”. In Latijnse vertaling verschijnt het in het *Exercitium puerorum*, gedrukt in 1485 te Antwerpen : „Almanicum seu teutonicum. Et teutonicum iterum diversificatur per altum, bassum et medium... secundum vero modum Almaniae basse” (42). Vanaf 1551 (Antwerpen) komt „Nederduitsch” overvloedig voor en verdwijnt, ter aanduiding van het Nederlands, pas geheel in het begin van de 20ste eeuw (43).

„Duitsch”, de noordelijke en oostelijke vorm, is ook in Brabant vanaf de 16de eeuw zeer gewoon (reeds 1518 te Antwerpen). Men bedoelt er niet alleen het Hoogduits mee maar, tot in de 18de eeuw, ook het Nederlands.

In tegenstelling met Brabant, waar tot in de 15de eeuw „Dietsch” zowel op Nederlands als op Duits slaat, en met Holland, waar vanaf het begin „Duitsch” zowel Nederlands als Hoogduits aanduidt, gaat men in Vlaanderen op het einde van de 13de eeuw een onderscheid invoeren. In dezelfde tijd als voor de eigen taal de term „Dietsch” moet wijken voor „Vlaemsch”, neemt men de uitheemse vorm „Duitsch” over voor Duits. De evolutie is goed te volgen in de benamingen van de Duitse Orde. Terwijl men in Brabant blijft spreken van het „Dietsche huus” van Mechelen, en in Holland van het „Duitsche huus” van Utrecht, schrijft men te Gent in 1282 nog „van den Diexschen huse van Macheline”, te Brugge in 1299 nog „van den Dietschen huse te Zandvorde”, maar reeds in 1297 te Hulst „van den Duitschen huus te Pitsenborg”. In de 14de eeuw is in Vlaanderen „Duitsch” met betrekking tot Duitsland gewoon.

Buiten Vlaanderen duikt „Vlaemsch” het eerst te Antwerpen op, waar \pm 1500 een *Vocabulair pour aprendre romain et flameng, Vocabulaer om te leerne walsch ende vlaemsch* gedrukt wordt (44). Ook de latere, tot de 18de eeuw veeleer zeldzame, vermeldingen stammen meestal uit Antwerpen; daarnaast o.m. Brussel 1596 en Mechelen 1666 (45). Pas in de tweede helft van de 18de eeuw wint de term spoedig veld.

Het Frans, dat totnogtoe de volkstaal in Brabant „tiois” noemde, gaat op het eind van de 15de eeuw de benaming „flameng” op het gehele Nederlands toepassen. Een vroeg voorbeeld is 1481 „Puissance sieut la cour du prinche et se tient en Flandres, en Brebant, a Bruges, a Gand, en Hollande et Zelande et en Namur et est trop plus flamengue que walonne” bij Jean Moline (46). De woordenboektitel van \pm 1500 werd boven al aangehaald. In 1546 verschijnt te Parijs een *Dictionnaire des huict langaiges*, waaronder „flamang”. Sedert het begin van de 17de eeuw is de vorm „flamand” (analoog naar „romand”, „allemand”, „normand” enz.) algemeen.

Ook in het Italiaans (reeds 1517 „fiamingho” bij Antonio de Beatis) en het Spaans (reeds 1520 *Vocabulario para aprender franches espannol y flaminco*) betekenen „fiammingo”, „flamenco” Nederlands.

Een alleenstaand voorbeeld in het Duits is : \pm 1470 „usz flemscher sprach” (47).

In de 18de eeuw duiken in het Frans de eerste sporadische voorbeelden op van „Flamand” ter aanduiding van de Nederlandstalige bewoners van de Oostenrijkse Nederlanden. „Je ne suis pas François, mais Flamand, né en Brabant”, schrijft de

Brusselaar J.L. Krafft in zijn *Histoire générale de l'auguste maison d'Autriche*, 1744. De Brusselaar M.F. Vermeren spreekt in het Franse voorbericht van zijn boek *De Erlevende Belgica*, 1749, van „notre nation flamande”. „Je trouve que nos Flamands sont encore bons; la contagion Française n'a fait qu'effleurer leur cœur”, noteert F.X. de Feller in 1770 bij zijn bezoek aan Mechelen in zijn postuum verschenen *Itinéraire*. Het reglement voor het internaat van het Theresiaans college te Brussel, gesticht in 1777, bepaalt: „les Flamands apprendront le français et en échange les Wallons et Français s'exerceront dans le flamand” (48).

Er zijn ook al schaarse voorbeelden van „Flandria”, „Flandre” ter aanduiding van het Nederlands sprekende deel van de Zuidelijke Nederlanden. In 1612 delen de Jezuiten hun provincie *Germania Inferior*, die de Nederlanden en Luik omvatte, in twee taalgebieden in: „provincia Flandriae” en „provincia Belgica”, van 1615 af genoemd „Flandro-belgica” en „Gallo-belgica” (49). „Si la poésie étoit ici, comme chez nos voisins, le chemin pour parvenir à la plus haute considération, & le moyen de se faire un nom immortel, Apollon auroit des favoris en Flandre comme ailleurs”, verzucht Jan des Roches in 1776 (50).

4. BETEKENISEVOLUTIE SEDERT DE 19de EEUW.

De afschaffing van de vorstendommen in 1794 effent de weg voorgoed voor de jongste betekenisevoluitie.

In een rapport van 1805 schrijft G.J.A. de Stassart: „Le Belge flamand est plus éloigné que le Belge wallon des usages et du caractère français... La différence de langage influe beaucoup dans les rapports qui doivent exister entre les Flamands et les Français” (51). Na 1814 staan „Hollandais”, „Flamands et Wallons” als drie volksgemeenschappen tegenover elkaar.

Sedert de 16de eeuw vatte men de Romaanse Nederlanden samen onder de naam „les provinces wallonnes”. Tegenover „les provinces wallonnes” stelt C.T.P. graaf de Thiennes in 1814 „les provinces flamandes” (52). Dit zal nog lang het officiële taalgebruik blijven.

In het Nederlands wint in de loop van de 19de eeuw de term „Vlaamsch” steeds meer veld. Hij slaat echter niet meer, zoals in de 18de eeuw, op het gehele Nederlands, doch alleen op het in België gesproken Nederlands. Men gaat nu namelijk op artificiële wijze het taalgebied indelen overeenkomstig de politieke grenzen. Het taalverval in het Zuiden als gevolg van de culturele discontinuïteit in de Franse tijd en emotionele beweegredenen dragen ertoe bij om aan deze onjuiste voorstelling zelfs een schijn van juistheid te verlenen. De nieuwe opvatting wordt duidelijk geformuleerd door de Noordnederlandse taalkundige Ypeij, 1812: „Uit eene vermenging van deze onderscheiden dialecten, namelijk het Vriesche, Bataafsche, Belgisch of Vlaamsch, en Nederrhijnsche, is ons Nederlandsch ontstaan” (53). Vroege voorbeelden bij J.F. Wilmens: 1819 „in de administratien van Braband, oost en west Vlaenderen, Limburg en al waer men nog Vlaemsch spreekt”, 1820 „het onderscheid van het Hollandsch en Vlaamsch” (54).

In de dialecten heette de volkstaal omstreeks 1850 nog „Duits” in de provincies Brabant en Limburg en in het oosten van de provincie Antwerpen; in

het westen van laatstgenoemde sprak men „Vlaams”; in West-Brabant kwamen beide benamingen voor. Doch in 1885 was „Duits” al teruggedrongen tot Tienen, het zuiden van Limburg en de Voerstreek. Thans is in de dialecten „Vlaams” algemeen. Met Duits bedoelt men nu Hoogduits (55).

In Zuidnederlands taalgebruik werden Brabanders en Vlamingen, als de bewoners van de voormalige vorstendommen Brabant en Vlaanderen, nog geruime tijd van elkaar onderscheiden. Aldus bv. J.F. Willems in 1818 en '20 (56).

Met de betekenis Nederlandssprekende Belg lijkt het woord Vlaming, en wel in de vorm „Vlaming” (57), al dan niet naar Frans voorbeeld, het eerst door Noordnederlanders gebruikt te zijn. Zo bv. bij Ypeij, 1812: „de Belgen (of Vlamingers, gelijk zij naderhand genoemd zijn)” (58). L.G. Visscher, 1825, onderscheidt „Walen en Vlamingers”, desgelijks „Hollanders en Vlamingers”, maar kent ook nog het oude onderscheid tussen „Brabanders en Vlamingers” (59). De nieuwe betekenis dringt evenwel ook in Zuidnederlands taalgebruik al vroeg door, bv. bij J.F. Willems, 1820: „het taelverschil der Hollanders en Vlamingen” (60). Zo ook in een rekest van de gemeente Zittert-Lummen aan Willem I, 1822: „Alle de aanzienlijke inwoonders van Zittaert-Lummen zijn Vlamingen of zijn getrouwt met Vlaemsche, welkers kinderen de Vlaemsche tael spreken” (61). Omstreeks 1830 wordt dit de gewone betekenis.

Na 1814 werden in het Nederlands, naar Frans voorbeeld, „de Vlaemsche provincien” en „de Waalsche provincien” de officiële benamingen van de twee taalgebieden in het Zuiden. Zo bv. in een Koninklijk Besluit van Willem I van 1823 (62). De oude betekenis van Vlaanderen als die van het graafschap leefde voort in de naam van de provincies Oost- en West-Vlaanderen, die men ook samenvatte als „de beide Vlaanderen” (63).

De nieuwe betekenis „het Nederlands sprekende deel van België” komt blijkbaar het eerst bij Noordnederlanders voor. Zo reeds bij Ypeij, 1812: „de Nederduitsche taal welke van Litthauen af... door het Westfaalsche, door het Nederrhijnsche, door gansch België en dus ook door geheel het namalig Vlaanderen gesproken werd (64). J. Immerzeel te Rotterdam stelt „Vlaanderen” tegenover „Holland”, 1820 (65). Zo ook Visscher, 1825: „in Vlaanderen en in Holland” (66). Omstreeks 1830 breekt deze betekenis voorgoed door.

Naar het voorbeeld van Frans „les Flandres” ontstaat nu in de volkstaal, voor de beide Vlaanderen, de naam „de Vlaanders”. Om de bewoners daarvan te onderscheiden van de overige Vlamingen vormt men nu het neologisme „Vlaanderaars”. Desgelijks het adjectief „Vlaanders”, bv. 1847 te Antwerpen „onze vlaendersche broederen” (67).

De naam „Wallon(s)”, die men aantreft sedert ± 1470, ontstond uit de behoefte om de Romaanse Nederlanden (Artois inbegrepen) als een afzonderlijk geheel samen te vatten. De vorming van het woord „Wallonie” in 1844 herstelt het naamkundig evenwicht in België (68).

(1) J. Dhondt en M. Gysseling, *Vlaanderen, oorspronkelijke ligging en etymologie*, in *Album Prof. Dr. Frank Baur*, I (1948, p. 192-220); - M. Gysseling, *Toponymisch woordenboek van België, Nederland, Luxemburg, Noord-Frankrijk en West-Duitsland (vóór 1226)* (1960, p. 1019-1020).

- (2) J. Dhondt, *Het ontstaan van het vorstendom Vlaanderen*, in *Revue belge de philologie et d'histoire*, jg. 20 (1941, p. 533-572) en jg. 21 (1942, p. 53-93).
- (3) H. van Werveke, *De oudste burchten aan de Vlaamse en de Zeeuwse kust* (1965).
- (4) Zie de kaart bij A. Verhulst, *Het landschap in Vlaanderen* (1964, p. 13).
- (5) A. Longnon, *Pouillés de la province de Reims*, II (1908, p. 615); - H. van Werveke, *Het bisdom Terwaan* (1924, p. 63).
- (6) J. Dhondt en M. Gysseling, *op. cit.*
- (7) A. Verhulst, *Historische geografie van de Vlaamse kustvlakte tot omstreeks 1200*, in *Bijdragen voor de geschiedenis der Nederlanden*, jg. 14 (1959, p. 4-9).
- (8) Ch. Plummer, *Two of the Saxon Chronicles parallel*, I (1892, p. 209).
- (9) C. Wyffels, *De rekeningen van de stad Brugge (1280-1319)*; I (1965, p. 19, 58, 73, 115, 147, 162, 279, 341, 344).
- (10) A. Verhulst, *Historische geografie* (p. 10-15).
- (11) F. Brassart, *Histoire du château et de la châtellenie de Douai, Preuves* (1877, p. 17 n° 12).
- (12) Ph. Grierson, *Les annales de Saint-Pierre de Gand et de Saint-Amand* (1937, p. 28).
- (13) Ch. Duvivier, *Recherches sur le Hainaut ancien* (1865, p. 462).
- (14) *Helmoldi presbyteri Bozoviensis cronica Slavorum*, tweede uitgave door B. Schmeidler (1909, p. 111, 173, 174, 192, 193).
- (15) A. Jeanroy en H. Guy, *Chansons et dits artésiens du XIIIe siècle* (1898, p. 92-97); - Over datering en inhoud: R. Berger, *Le nécrologe de la confrérie des jongleurs et des bourgeois d'Arras (1194-1361), Introduction* (1970, p. 106-157).
- (16) M.A. Arnould, *Un toponyme médiéval: „La Wallonie”*, in *Enquête du Musée de la Vie Wallonne*, jg. 12 (1973, p. 85-103).
- (17) J. d'Outremeuse, *Ly myreur des hystors*, VI (1880, p. 23).
- (18) L. Gilliodts-Van Severen, *Inventaire des archives de la ville de Bruges*, II (1873, p. 232).
- (19) A. Viaene, *Veelnamig Vlaanderen*, in *Biekorf*, jg. 72 (1971, p. 98-106).
- (20) A. Henry, *Esquisse d'une histoire des mots wallon et wallonie* (1974).
- (21) K. Meisen, *Niederland und Oberland*, in *Rheinische Vierteljahrsblätter*, jg. 15 / 16 (1950 / 51, p. 417-464). De vermelding „Niderlant” 1222 bij H. Beyer, *Urkundenbuch... mittelhheinischen Territorien*, I (1860, p. 155).
- (22) Godefroy, *Dictionnaire de l'ancienne langue française*, I (1880, p. 507).
- (23) L. Vanderkindere, *La chronique de Gislebert de Mons* (1904, p. 15, 34, 57, 140, 167, 225, 233).
- (24) K. Meisen, *op. cit.* (426 en 428).
- (25) H. vander Linden, *De namen België en Nederland door de eeuwen heen*, in *Académie royale de Belgique, Bulletins de la Classe des Lettres*, 5de reeks, XVII (1931, p. 202-203).
- (26) Antonio de Beatis, *Die Reise des Kardinals Luigi d'Aragona durch Deutschland, die Niederlande, Frankreich und Oberitalien* (1905).
- (27) K. Meisen, *op. cit.*
- (28) W. de Vreese, *Over de benamingen onzer taal, inzonderheid over „Nederlandsch”*, in *Verlagen en Mededelingen van de Kon. Vl. Academie voor Taalen Letterkunde* (1909, p. 521-530).
- (29) J. Chr. Calvete de Estrella, *El felicissimo viaie d'el muy alto y muy poderoso principe don Phelippe...* (1552, f° 1).
- (30) L. Guicciardini, *Descrittione di tutti i paesi bassi, altrimenti detti Germania inferiore* (1567, p. 3-4).
- (31) A. Vazquez, *Los Sucesos de Flandes y Francia del tiempo de Alejandro Farnese*, in *Collección de documentos inéditos para la historia de España* (1879, p. 11).
- (32) L. van der Essen en G.J. Hoogewerff, *De historische gebondenheid der Nederlanden* (1944).
- (33) Ch. Plummer, *op. cit.* (p. 214).

- (34) *Willelmi chronica Andrensis Monumenta Germaniae Historica Scriptores* (MGH SS), XXIV (1879, p. 692).
- (35) M. Gysseling, *Corpus der Middelnederlandse ambtelijke teksten tot 1300, n° 1461 en 1734-1737* (ter perse).
- (36) *Neidharts Lieder*, tweede uitgave door E. Wiessner (1923, p. 146 n° 82, I); - G.A.R. de Smet, *Die Bezeichnungen der niederländischen Vierteljahrsblätter*, jg. 37 (1973, p. 315-327).
- (37) Fl. Prims, *De naam onzer taal in de jaren 1480-1540, inzonderheid te Antwerpen*, in *Verslagen en Mededelingen van de Kon. Vl. Academie voor Taal- en Letterkunde* (1939, p. 278).
- (38) C.G.N. de Vooy, „Nederlandsche tale” in *De Nieuwe Taalgids*, jg. 43 (1950, p. 120).
- (39) Fl. Prims, *op. cit.* (p. 279).
- (40) W. de Vreese, *op. cit.* (p. 421 en 483-518).
- (41) G.A.R. de Smet, *op. cit.* (p. 319).
- (42) G.A.R. de Smet, *op. cit.* (p. 322).
- (43) W. de Vreese, *op. cit.* (p. 530-565).
- (44) F. Claes, *De benaming van onze taal in woordenboeken en andere vertaalwerken uit de zestiende eeuw*, in *Tijdschrift voor Nederlandse taal- en letterkunde*, jg. 86 (1970, p. 288-301).
- (45) W. de Vreese, *op. cit.* (p. 568-575).
- (46) *Les Faictz et Dictz de Jean Molinet*, I (1936, p. 156).
- (47) W. de Vreese, *op. cit.* (p. 575).
- (48) M. van Hamme, *La question des langues dans l'éducation en Belgique au XVIIIe siècle*, in *Revue des sciences pédagogiques*, jg. 6 (1939, p. 30).
- (49) A. Poncelet, *Histoire de la Compagnie de Jésus dans les anciens Pays-Bas*, I (1926, p. 431).
- (50) J. des Roches, *Explication d'une lettre difficile...*, in *Mémoire de l'Académie Impériale de Bruxelles*, I (1780, tweede uitgave, p. 522).
- (51) H. J. Elias, *Geschiedenis van de Vlaamse gedachte*, I (1963, p. 177).
- (52) A. de Jonghe, *De taalpolitiek van koning Willem I in de Zuidelijke Nederlanden (1814-1830)* (1967, p. 43).
- (53) A. Ypeij, *Beknopte geschiedenis der Nederlandse tale* (1812, p. 133).
- (54) A. Deprez, *Brieven van, aan en over Jan Frans Willems*, I (1966, p. 91 n° 43 en p. 143 n° 76).
- (55) J. Goossens, *Laatste resten van Duits en Diets als benamingen voor de volkstaal in de Vlaamse dialecten*, in *Leuvense Bijdragen*, jg. 55 (1966, p. 85-102).
- (56) A. Deprez, *op. cit.* (p. 44 n° 15 en p. 203 n° 108).
- (57) De vorm „Vlamingers” wordt in de 19de eeuw bij diverse Noordnederlandse auteurs aangetroffen, bv. ook J.R. Thorbecke en Multatuli. Hij komt al in 1787 voor („Vlaamingers”), maar dan met de betekenis „bewoners van het graafschap Vlaanderen” (*Woordenboek der Nederlandsche Taal*, XXI, 1480).
- (58) A. Ypeij, *op. cit.* (p. 133).
- (59) L.G. Visscher, *Over het herstel en de invoering der Nederlandsche taal* (1825, p. 25, 57, 192).
- (60) A. Deprez, *op. cit.* (p. 147 n° 78).
- (61) A. de Jonghe, *op. cit.* (p. 297).
- (62) A. de Jonghe, *op. cit.* (p. 46).
- (63) bv. in een brief van J.M. Kemper, 1819 (A. de Jonghe, *Onuitgegeven bronnen tot de studie der taalpolitiek van Koning Willem I in de Zuidelijke Nederlanden, 1814-1830*, in *Bulletin de la Commission Royale d'Histoire*, jg. 95 (1931, p. 288).
- (64) A. Ypeij, *op. cit.* (p. 136).
- (65) A. Deprez, *op. cit.* (p. 175 n° 97).
- (66) L.G. Visscher, *op. cit.* (p. 185).
- (67) A. Jacob, *Briefwisseling van, met en over Hendrik Conscience*, I (1913, p. 226).
- (68) A. Henry, *op. cit.*; - Over „België” en „Belgisch”: H. vander Linden, *op. cit.*; - J. Smeyers, *Vlaams taal- en volksbewustzijn in het Zuidnederlands geestesleven van de 18de eeuw* (1959, p. 412-416); - P. Bonenfant, *Du Belgium de César à la Belgique de 1830, essai sur une évaluation sémantique*, in *Annales de la Société*

Royale d'Archéologie de Bruxelles, jg. 50 (1961, p. 31-58).

MAURITS GYSSSELING